

Borbándi Gyula
Németh László és a népi mozgalom

Az olyan fogalmak és elnevezések, mint “népi”. népiség”, népi író”, népi irodalom”, “népi mozgalom” a húszas évek végétől és a harmincas évek elejétől kezdve terjedtek el a magyar közgondolkodásban és nyelvhasználatban. Azok közé, akik ezeket a megjelöléseket elsőként használták, Németh Lászlót és Babits Mihályt érdemes megnevezni. Az ő és hasonlóan gondolkodók példáját követve mind gyakrabban tűnt fel a közbeszédben és közírásban a “népi” megjelölés.

Nem tartozik szorosan a témához, de talán érdemes megemlíteni, hogy a népit gyakran összekeverik a népiessel, holott a kettő nem ugyanazt fejezi ki. Főleg Veres Pétertől és Gombos Gyulától tudjuk, akik a kérdéssel behatóan foglalkoztak, hogy a népi és a népies mást és mást jelöl meg. Az íróknak két érvük volt amellet, hogy miért népiek és nem népiesek. Az egyik szemantikai természetű. Népi az – mondták –, ami közvetlenül a néptől származik, a nép által lett, a néphez tartozik. A népies olyasmi, ami a népihez hasonló, azt utánozza, annak akar látszani. Gombos szerint az egyik jelleg és tartalom, a másik mindenek az utánzata, erőlködés és mimikri, hogy olyan legyen mintha... Az érintett írók azért is nevezték magukat népinek, hogy érzékeltessék, irodalompolitikai és politikai célokat követnek, nemzeti megújulást és társadalmi változást sürgetnek, elkülönülve ezzel az előző században keletkezett, a néphagyományokhoz, a népköltészethez visszanyúló, politikai indítékok és célok nélküli, merőben csak irodalmi népiességtől. Magukat ennél nem különbnek, de másnak tekintették. Veres Péter szerint “a népies kívülről, programszerűen a néphez hajló, népbarát irodalmi irány... a népi pedig belülről, spontán áradó szellemi mozgalom s nem csupán irodalmi irányzat, hanem társadalmi céljai is vannak”. Az irodalompolitikai vitákban az írók és híveik általában a népi megjelölést használták, ellenfeleik főleg a népiest, amelyről úgy vélték, hogy van benne valami lekicsinylő, lealacsonyító, fitymáló, megvető, a kommunisták azért, mert azt hitték, ha nem is mondták, hogy igazából ők a népiek, vagyis a nép valódi szószólói. Hadd tegyem hozzá, hogy olykor az írók is összekeverték a két fogalmat. Legtöbbjük nem mondta magát népinek, de nem volt kifogásuk, ha mások annak nevezték őket. Az irodalmi és politikai közvélemény Némethet legtöbbször ez írói csoport meghatározó egyéniségei egyikeként Illyés Gyulával együtt az élre helyezte.

A népi írói mozgalom kezdetének Németh Lászlónak a *Napkelet* nevű budapesti folyóiratban 1928 februárjában megjelent *Népiesség és népiség* című írása tekinthető. Ebben az akkor még csak huszonhét éves orvos és kezdő író rámutatott a kettő jellegére, értelmére és jelentőségére, kifejtve, hogy a magyar költészet sohasem lehet más, mint népi és legnagyobb képviselőiben mindig az volt. A népiség a magyar költészetnek és a magyar népnek ős egymásra utaltsága. “Nagy magyar költő csak az lehet – írta –, aki a magyar eredetiség medencéjéből meríti meg a maga eredetisége korsaját. Rá vagyunk utalva a népre, mint malom a búzára, mint gőzre a gép.” Röviddel utána, április 1-én ugyancsak a *Napkeletben Új reformkor felé* címmel arra igyekezett választ adni, hogy “miféle új politika érik a most támadó irodalomban”. Közölte: “Trianon óta egy új írónemzedék előőrsei verődnek egyre sűrűbb rajvonalba”. Ez – mint írja – nem akar a közízlés kiszolgálója lenni, az állam helyett a magyarságra és a föld népére szegezi tekintetét, a magyar kultúra tüzet szeretné fellobbantani az egész népben. Felhív a magyar “harmadik rend” megteremtésére, amely az alsó néprétegek polgárosodó és a középosztály néppel együttérző elemeiből állna össze. Ha ez meglesz – vélte – “a társadalom egyik részecskéje sem törekedhet egész felelőtlenül az ország kisebbségi tirannizására”, majd hozzátette, hogy “a hegemonia a magyar nép kincseinek kitermelőit, a népet és a néppel érző művelt embert illeti meg”. A rendező, központi erőt “nem lehet a nép számára megcsinálni, ezt a népnek magának kell megcsinálnia”. Ez nemcsak egy új írói nemzedék jelentkezésének bejelentése volt, hanem – ha vázlatosan, nagy vonalaiban is – egy új politikai program meghirdetése.

A Németh által említett egyre sűrűbb rajvonalba nemcsak az írók új nemzedéke tartozott, de az ifjúságnak és a fiatal értelmiségnek egymás után alakuló szervezetei is, amelyek kezdték lassan iránytűként és útmutatóként használni azokat a felismeréseket és eligazításokat, amelyeket a mindinkább népinek nevezett írói kör tagjai művelőiből kiolvasott. E csoporthoz sorolták a húszas évek végén és a harmincas évek elején mint elődöt, Ady Endrét, az élők közül Szabó Dezsőt és Móricz Zsigmondot, a még

fiatalabbak közül Erdélyi Józsefet, Veres Pétert, Németh Lászlót, Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost, Szabó Lőrincet, Gulyás Pált, Féja Gézát, az erdélyi Tamási Áront és némileg a korai József Attilát.

Ez évek legjelentősebb értelmiségi köreinek egyike, a budapesti Bartha Miklós Társaság 1929. február 27-én Fábíán Dániel által rendezett “Új Magyar Föld költői est”-jén mutatkozott be – ha nem is teljes létszámban – az iménti írói csoport. A bevezető előadást “Nép és író” címmel Németh László tartotta. “Mi nemcsak vers vagyunk – mondotta – nemcsak novella, essai és regény, de a dolgok új látása, szavainkat a tanító tanítása, a bíró ítélete, a pap vigasztalása válthatja. Állásfoglalás vagyunk életünk s a nemzeti lét minden vitás pillanatában. Modor és öntudat, vágyak szárnya s felelősség súlyai. Fogadjanak be minket – fordult az író hallgatósága felé –, s esztelen divatjaik után vezessenek le bennünket is a néphez, ha nem is műveinket, de szellemünket, hogy ott lehessünk mellette, amikor évszázadokat dob el s talán csak pillanatokot markol meg helyette.” A debreceni népi bemutatkozásnak nagy sikere volt és élénk sajtóvisszhangja támadt. A műsorban Némethen kívül a többi között Illyés, Erdélyi, Szabó Lőrinc és József Attila is szerepelt. Hasonlóan sikeres volt az egy évvel később, 1930. március 23-án rendezett Ady-émlékünnepség, amelyen Erdélyi, Illyés, Féja Géza és József Attila adott elő, valamint a népiek részvételével 1931. november 29-én, a debreceni Ady Társaság által Budapesten rendezett irodalmi est, amelyen Németh, Erdélyi, Illyés, Kodolányi, Szabó Lőrinc, valamint a két debreceni, Gulyás Pál és Juhász Géza olvasott fel műveiből. H azt kérdeznők, vajon mely időre tehető a népi írói mozgalom elindulása, akkor az 1928 eleje és 1931 vége közötti éveket lehetne megnevezni, noha vannak, akik 1932-től, Németh László *Tanú* című folyóirata megjelenésétől és vannak, akik Illyésnek a *Nyugatban* 1933-ban megjelent *Pusztulás* című útijegyzeteitől számítják a mozgalom történetét.

Mindenesetre, Babits Mihály az 1932-ben kiadott *Új antológiában* már “népinek” nevezte a benne szereplőket. Megjegyzendő, hogy azokban az években csak az alkotókat nevezték népinek, a körülöttük kialakult mozgalomra csak később aggatták rá a népi megjelölést. Amikor megindult a falukutatás és megjelentek a falukutató könyvek, ezek fiatal szerzőivel, valamint néhány idősebb íróval bővült a már említettek gárdája. Ez utóbbiak közé tartozott Veres Pál, Tamási Áron, Szabó Pál, Sinka István, a még csak húszas éveikben járó falukutatók közül Erdei Ferenc, Darvas József, Kovács Imre, Szabó Zoltán.

Talán megengednek egy személyes kitérőt. Számomra felejthetetlenek maradnak az 1936-os, a '37-es és azt követő évek könyvnapjai, amelyeken gimnazista diákként az új írói nemzedék tagjainak már nemcsak a nevével találkoztam, de némelyüket dedikálni is láttam a könyvnapj sátraknál. Sőt, akkor megjelent könyveiket is kezembe vehettem, a könyvtárban ugyanis, mert megvenni őket nem volt pénzem. Ebben az időben láttam először Németh Lászlót, akinek rendkívül jelentős szerep jutott a népi írói együttes színrelépésében, megismertetésében és népszerűsítésében, egyfelől mert kritikusként foglalkozott műveikkel, elsősorban a szépírókéval, elhelyezve őket a magyar irodalom történetében, másfelől megrajzolva azt a szellemi környezetet és politikai légköri állapotot, amelyben munkásságuk kibontakozott. Németh hivatásának, mi több, küldetésének érezte, hogy az új – mind inkább népinek nevezett – írói kört, természetesen felismerései és eszméi irányában, táborra szervezze és a magyar társadalommal elfogadtassa.

Nemzedéki folyóirat alapítására gondolt, főleg azután, hogy viszonya Babitscsal és a Nyugattal megromlott. Megérlelődött benne a kor emberéről alkotott kép és az enciklopédikus áttekintés igénye. A szellemi ember jellemző jegyének a “rendszerző nyugtalanság”-ot és a “teljesség szomjja”-t nevezte. Nem elég – írta, hogy a kor embere tudja, mi van a világban, de kell lennie egy világgépének, nem elég, ha ismeri a részeket, ismernie kell az egészet, és ennek párosulnia kellene a szellem felelősségével. Ezt mozdította volna elő az általa elképzelt új folyóirat, amelyet már a népiség jegyében szerkesztett és adott volna ki. Vekerdi László, az életrajzírója szerint az 1931 november végi debreceni előadást “tudatosította benne először, hogy hová is tartozik tulajdon képen”. És nem csak a terv alakult ki benne, de megvalósítására a gárda is készen állónak látszott, mégis, kellő megegyezés hiányában nem lett belőle semmi. Magára maradván 1932 őszén *Tanú* címmel egyszemélyes folyóiratot indított. Négy és fél évig adta ki, kevesen olvasták, főleg diákok és vékonypénzű értelmiségiek. Meg kellett szüntetni, mert az író nem bírta tovább egyedül fenntartani. A *Tanú* második évfolyamának megindulásakor Németh László Debrecenben járt a Gulyás Pál ösztönzésére diákokkal találkozott, akik az ország és nép helyzetéről, a

bajokból való kilábolás lehetőségéről faggatták. A kérdésekre adott válaszként született meg a *Debreceni Káté*, leghíresebb és legismertebb írásainak egyike, amelyet a népi mozgalom későbbi tagjai is oly sokszor emlegettek és idéztek.

Erre az időre a *Válasz* című folyóirat megindítása is, amely már egészen a népiség jegyében és annak szellemében működött, és jóval szélesebb körre terjedt ki, mint amelyre a Tanú számíthatott volna. A kezdeményezés Debrecenből indult ki. Németh, noha saját folyóirat volt, azonnal mellé állt, nemcsak közreműködést ígért, de Fülep Lajos és Gulyás Pál mellett társszerkesztői feladatot is vállalt, sőt ő írta az első szám beköszöntőjét, amelyben megállapította, hogy a magyarság kóros lelki zavarainak és a nemzeti nyomorúságnak az öntudat fogyatékossága az oka. A *Válasz*, jóllehet munkatársainak többsége a népi irányzathoz tartozott, nem akart ennek orgánuma lenni, hanem az egész irodalomé és széleskörű írói gárdával. Németh László rendszeresen közölt a *Válaszban* és több jelentős írása ott jelent meg. Amikor a folyóirat élére szerkesztőbizottság került, annak tagjai között az ő neve is szerepelt.

A *Válasz* 1938-ig jelent meg. A kezdeti bizonytalanságok után Sárközi György vette át a szerkesztést és ez valamelyes nyugalomhoz, megállapodottsághoz és stabilitáshoz vezetett. Németh tevékenyen vett részt a munkában, a folyóirat némileg az új nemzedék megszervezése eszközének és ugyanakkor a reformerek szócsövének tekintette. Írótársa és barátja, Illyés Gyula szerint a magyar irodalom önzetlen, példamutató csapatkapitánya volt, aki egy egész nemzedéket állított csatarendbe és általa kezdett összejátek kialakulni a népiek között. Növekvő elismertségének és tekintélyének volt következménye, hogy a Magyar Rádió elnöke, Kozma Miklós 1934 nyarán rábízta az irodalmi műsorok szerkesztését. Igényes programot állított össze és ebbe több jeles író is bevont. Természetesnek tetszett, hogy amikor Zilahy Lajos ötletére 1935 áprilisában Gömbös Gyula miniszterelnök több népi íróat eszmecserére hívott meg, a csoportnak Németh is tagja volt. Tartózkodóan viselkedett, némileg talán azért is, mivel röviddel előtte a Debreceni Kátében megsemmisítő bírálatot mondott az ország vezetőiről. Viszont az eredménytelen találkozó után résztvett az azt követő sajtóankéton. Kifejtette, az írók reformokat sürgetnek, a kormány is reformokat hirdet, de a nagybirtokosoktól, magas rangú egyházi férfiaktól, a nagytőke embereitől való félelmében habozik és tétlen. Az írók tehát várakoznak, rászánja-e magát a kormány arra, amit ígér. A Rubicon: a földbirtokrendezés. Ezen áll vagy bukik minden. Ami a kormányfővel való beszélgetést illeti: Németh szerint “amíg itt a döntő szó el nem hangzott, minden előlegezett lelkesedés és gyanakvás fölösleges: ha a másik nem szól, én sem tudhatom, mit felelek.” Nem sokkal később úgy vélekedik, hogy 1935 tavaszán “remény nélkül reménykedett”, a kormánynak “nem volt szíve [...] fordítani a magyarság sorsán”. Lassan azonban mégiscsak érlelődtek az események. A kormányzat és a hatalmi szerkezet, a döntésre illetékes fórumok nem változtak meg, de megváltozott a társadalom. Főleg az ifjúság és a fiatal értelmiség lendült mozgásba. Mind tevékenyebbé váltak szervezeteik és intézményeik. A magukat hamarosan már nyíltan is népinek valló folyóiratok közül a *Magyar Út* 1934-ben, a *Kelet Népe* 1935-ben, a *Magyar Élet* 1936-ban, a *Híd* 1937-ben, a debreceni *Tovább* 1938 elején indult. 1939-ben a Parasztpárt hetilapjává vált a *Szabad Szó*, 1941-ben rövid időre népi orgánummá lett a debreceni *Tiszántúl*. A napi sajtóban is mind több helyet kaptak a népi vagy a népiséghez közel álló szerzők, akik közül többen a szomszédos országok magyar politikai és irodalmi sajtójában is hallatták hangjukat. 1939-ben létrejött a Püski Sándor által alapított Magyar Élet Kiadó, majd a vele szorosan együttműködő Bolyai Akadémia, továbbá a Turul és az Exodus kiadó, amelyek többnyire népi írói munkákat jelentettek meg.

Az 1937 tavaszán megalakult és az azt követő esztendőben működött Márciusi Front, majd a 1939 június végén létrejött Nemzeti Parasztpárt a népiek politikai tevékenységének is kínáltak teret, de a nemzetközi helyzet romlása és a háború közelsége folytán eléggé korlátozottak lettek a lehetőségek. A mozgalom a csúcspontját elérve némileg ernyedő állapotba került. Németh László közéleti tevékenysége is megtorpant. A Márciusi Frontban már nem vállalt szerepet és a Nemzeti Parasztpárttól is távol tartotta magát. A napi politika nem volt kenyerre. Alkatas és természete nem volt alkalmas a sok energiát, időt, türelmet és jó idegeket igénylő politikai cselekvésre. Az ő ereje és erénye a gondolkodás, az elmélkedés, az eszmélés, a világ és a nemzet ügyeiben való eligazítás és a szellemi ébresztés, buzdítás, serkentése volt. És ebben maradandót alkotott. A politikai helyzetek megítélésében és a közgondolkodás alakításának képességében talán csak Bibó István mérhető össze vele.

Remélem, nem hat szerénytelenségnek, ha a magam észleleteivel és tapasztalataival hozakodom elő. Amikor 1940 novemberében egy rövid bemutatkozás formájában módom volt vele először kezét fogni, még csak kevés írását ismertem, azok is főleg szépirodalmi jellegűek voltak, éppen készültem a *Kisebbségben* című tanulmányt és a *Minőség forradalmának* az 1940-es könyvnapokon megjelent négy másfél száz lapos kis kötetét elolvasni. Az alkalom egy előadás volt, amelyet a Fővám tér 8. szám alatt lévő úgynevezett Turulvárban, egy kiépített pincehelyiségben tartott. Címe: *Magyar radikalizmus* volt. A korabeli magyar politikai tájékozódás és magatartás irányait elemezte és az ellentétekről beszélt, amelyek a magyar társadalmat megosztják. A helység zsúfolásig megtelt, még a hozzá vezető folyósón is álltak az emberek, főleg fiatalok, magamfajta diákok, aztán ifjú értelmiségiek és néhány író, közéleti szereplő. Ami engem megkapott, az a pontos fogalmazás, a fogalmakkal való bánás biztonsága, a szöveg tömörsége, a világos, minden homálytól mentes, félreérthetetlen nyelv és a kendőzetlenül nyílt beszéd volt. A lelkes helyeslés szembeötlő volt, a közönség hosszan ünnepelte és az arcok meglegedettséget sugároztak, az abban való bizalmat, hogy a magyar radikalizmus, a magyar népiség hódító erő.

Ilyesmí volt érezhető egy másik népi megmozduláson is. Az *Egyesületközi Együttműködés* (EKE) elnevezésű csúciszervezetnek a budapesti Városi Színházban 1941. június 5-én rendezett első vasárnap délelőtti ünnepélyes matinéján történt, szinte demonstrációként a népi eszme és az írók mellett. Jól emlékszem, milyen lelkes és hosszantartó tapsal köszönte meg a közönség Németh László fellépését. A Debreceni Kátét olvasta fel. Felemelt hangon mondta el éles kritikáját az uralkodó rétegről. A díszpáholyban ülő kormányférfiak, köztük egy miniszter és egy államtitkár, felé fordulva jelentette ki: alkalmatlanok arra, hogy a nemzetet egy jobb jövő felé vezessék. A közönség néma csendben hallgatta, és csak félpercenyi szünet után tört ki a hosszan tartó dörgő taps.

A háborús években a népi mozgalom tagjai eléggé megosztottak. Korábban sem volt a tábor minden ügyben és kérdésben egységes, szervezetenleg meglehetősen lazán működött, vezetője és irányítója sem volt, autonóm egyéniségek szabad és minden kötetmek nélküli társaságaként léteztek, híveit és rokonszenvezőit irodalomban, politikában egyaránt olykor meglehetősen éles ellentétek választották el egymástól. A magyar nemzet és a nép sorsát, állapotát és jövőjét illető fő kérdésekben azonban legtöbbször egyetértettek.

Németh László ebben az együttesben sajátos helyzetet foglalt el. Széleskörű tisztelet és megbecsülés övezte, de voltak bírálói is. Bírálatok olykor a hasonlóan gondolkodók és viselkedők köréből is elhangzottak. Maga sem takarékoskodott a rosszálló és feddő szavakkal. Nem minden népi író társával volt jó viszonyban. Némelyekkel baráti kapcsolatot ápolt, másokat hűvösen kezelt. Szívesen jelent meg népi összejöveteleken, vállalt szereplést, tartott előadást. Magát népi írónak soha nem nevezte, de szolidáris volt azokkal, akik annak tartották és hozzá hasonló magatartást tanúsítottak. 1943-ban először habozott, hogy elmenjen-e a szárszói konferenciára, de aztán mégis megjelent, de csak annyi ideig tartózkodott ott, amennyit előadásának megtartása követelt. A szárszói beszéd a népi mozgalom legjelentősebb aktusainak egyike és történelmi jelentősége aligha vitatható. Jól fél évszázaddal később is mintegy a népi mozgalom háborús és háború utáni helyzetmegítélésének, mi több, programnyilatkozatának tekinthető, még ha akkor és utána a konferencia nem minden tagja értett is egyet vele.

Az írónak 1945 után sok méltánytalan kritikában, sőt, hátrányos megkülönböztetésben, mellőzésben, üldözésben volt része. Kezdetben még irodalmi és mozgalmi társai részéről is. Mégis, barátaival és a népi eszme híveivel olyannyira közösséget vállalt, hogy az 1956 októberi forradalom napjaiban ő is jelen volt a Vajdahunyad várában, amikor Petőfi Párt néven újjáalakult a népi írók hajdani politikai tábora, a Nemzeti Parasztpárt. Ezen kívül tagságot vállalt a párt írói irányító testületében. Három jelentős vezércikkben vázolta fel a forradalom utáni adottságokat és lehetőségeket tekintetbe vevő, korszerű és reális magyar politika körvonalait.

Németh László a népi irodalom és mozgalom meghatározó alakja Illyés Gyulával annak páros csillaga volt. Ez irodalom és mozgalom nélküle nem volna azzá, amivé lett és aminek az utókor, legalább is a még élő nemzedékek ismerik.